

ERKEL FERENC ÉS A BUDAPESTI FILHARMÓNIAI TÁRSASÁG

Kodály Zoltán, akit oly sok szál fűzött a XIX. századi magyar operaszerzőhöz, joggal mondhatta róla 150. születésnapján, hogy Erkelt „nem kell exhumálni”, Hogy máig él, mert maradt olyan műve, amely nélkül nem teljes az Opera műsora. Hunyadi 1844 óta, Bánkot 1861 óta játsszák állandóan. Ha nem volt jó tenorista, átírták Bánk főszerepét baritonra, csakhogy játszani lehessen. Úgy is hatott, talán még jobban.

Erkel Ferenc Gyulán született, a többnyelvű alföldi mezővárosban 1810. november 7-én, meghalt Budapesten, 1893. június 15-én. A család gyökerei a XVI. századi Németalföldre követhetők; ősei 1540 táján telepedtek le Pozsonyban és környékén. Kézműves, borász, tanító, muzsikusként akadt köztük. A zeneszerző nagyapját, id. Erkel Józsefet, Wenckheim Ferenc gróf hívta Gyulára. Idősebb Erkel gondnokként a kastélyban lakott, de ott, a gróf engedélyével, nyilvános zeneiskolát is működtetett. Fia, ifj. Erkel József, Németgyula tanítója és Magyargyula belvárosi templomának karnagya volt, utóbb a Wenckheim uradalom számtartója. Tíz gyermeke között Ferenc volt a másodszülött, s a legidősebb fiú. Középiskolai tanulmányait és zenei tanulmányait a pozsonyi bencéseknel, illetve Heinrich Klein ottani zeneszerzőnél végezte. Klein professzor személyes kapcsolatban állt Beethovennel; Beethoven zenéjét és Beethoven szabadságvágyát általa szinte a forrásnál ismerte meg az ifjú Erkel. Aki Pozsony után, grófi zenemesterként Kolozsvárra került. A klasszikus bécsi zeneművészet remekei után itt az 1820 táján kibontakozó magyar történelmi opera úttörő alkotásaival találkozott.

1835 tavaszától Pest-Budán élt, hányatott sorsú magyar színtársulatok karmestereként. 1836-ban a német nyelven játszó Városi Színház szerződtette másodkarnagyként.

1837 augusztusában megnyílt a Nemzeti Színház. Tagjai között már a nyitás napján ott működött Erkel Ferenc: kezdetben ügyelőként, 1838 januárjától első karmesterként. Ez utóbbi minőségében már közvetlen hatással lehetett a város zenei életének alakulására.

Kezdetől fogva LÉPÉST TARTOTT A KORABELI NEMZETKÖZI OPERAMŰVÉSZET FEJLŐDÉSÉVEL, DONIZETTI, BELLINI, ROSSINI TÖBB MŰVE AZ Ő BETANÍTÁSÁBAN ÉS VEZÉNYLETÉVEL ÉRTE MEG ELSŐ HAZAI ÉS MAGYAR NYELVŰ ELŐADÁSÁT – de Beethoven Fideliója, Weber Bűvös vadásza is.

Ő maga 1840-ben jelentkezett először színpadi szerzőként. Már ezzel a művével, a *Bátori Mária* című kétfelvonásos operával, felhívta magára a magyar közönség figyelmét, egy úton járva a történelmi múltja iránt a művészet és tudomány minden ágában mélyen érdeklődő közvéleménnyel. Szenvedélyes történet történelmi környezetben, virtuóz áriák és együttesek, az olasz mintákat egyéni módon színező magyar zenei jelenetek: mindebben csírájában már fellelhető a későbbi remekművek minden titka.

Magyarország, a török hódoltság és a pusztítás, a kuruc háború és a császári megtorlás miatt három évszázadra elmaradt a muzsika nemzetközi fejlődésében. Erkel zseniális felfedezése volt, hogy közönségét nem a legfejlettebb európai zene mesterfogásai csábítják egy-egy történelmi téma megismerésére; épp ellenkezőleg: önnön történelmi érdeklődése hozhatja közel az opera műfajához. E felismerés szellemében születtek legtökéletesebb remekei: a *Hunyadi László* (1844) és a *Bánk bán* (1861). Ezen az úton haladt többi öt operája is, köztük a *Dózsa György* (1867), a 48-as magyarságnak emléket állító *Névtelen hősök* (1880) és *István király* (1885). Stílusban egyre messzebb jutott önnön kiindulásától: tanult Verditől, a színmagyar népies operával kísérletező Mosonyitól, az 1870 táján kibontakozó orientalizmustól (Saint-Saëns, Goldmark), kései műveiben Wagnertől is.

Fő művei közé tartozik az 1844-ben komponált *Himnusz* is. E műve pályázatra készült és elnyerte annak első díját. Néphimnusszá, a szó igazi értelmében, maga a nép tette. Az 1903-as törvény csak a nép spontán választását szentesítette.

Kiváló zongoravirtuóz is volt. Chopin F-moll és Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét (a zongora mellől vezényelve) ő mutatta be a pesti közönségnek. 80. születésnapján, 1890-ben, teljes épségben megőrzött pianisztikai tudásával, gyöngyöző futamaival lepte meg a Filharmonikusok közönségét. 1875-ben, a Zeneakadémia alapításakor, joggal lehetett az intézet másik

zongoratanára. Az elsőt Liszt Ferencnek hívták.

Előadóművészi munkássága nem korlátozódott a zongorázásra és az opera-vezénylésre. 1853-ban ő alapította meg a Filharmóniai Társaságot, melynek élén ötvennél több koncertet dirigált. Ő szoktatta rá Pest-Buda lakóit a szimfonikus koncertek rendszeres látogatására. Műsorrendjét a mindenkinél jobban tisztelt Beethoven műveire alapozta, de ő volt a kezdeményezője a magyarországi Schumann-kultusznak és hazai kortársai – Liszt, Mosonyi, Volkmann – népszerűsítésének is. 1865-ben az ő vezényletével csendült fel, Budapesten először, Beethoven IX. szimfóniája.

*

Erkel Ferenc életművéről szólni a Budapesti Filharmóniai Társaság nélkül épp annyira elképzelhetetlen lenne, mint a Filharmóniai Társaság történetéről szólni Erkel Ferenc neve nélkül. A Társaságot Erkel a Nemzeti Színház zenekarának válogatott tagjaival és tagjaiból alapította.

Elsődleges zenei jelentősége mellett a Filharmóniai Társaság a magyar társas élet történetének is fontos szereplője volt a levert szabadságharcot követő Bach-korszakban. Akkortájt ugyanis tiltott dolog volt a társadalmi szervezetek szervezett tevékenysége (vagy: veszélyes a besúgók miatt). A Filharmonikusok sem alakulhattak meg „társaság”-ként, ehhez nem kaptak volna engedélyt a császári adminisztrációtól. Ezért immár 157 esztendő töretlen munkásságukat mint a „philharmóniai koncertek vállalkozói” kezdték.

Erkel Ferenc 1870-ig vezette a zenekart, mely vendég-karmesterként több ízben felléptette Liszt Ferencet is.

Erkelt mind a Nemzeti Színház opera-tagozatának vezetésében, mind a Filharmonikusok élén, a győri születésű Richter János – a nemzetközi zenei életben ismert nevén Hans Richter – követte. A Liszt- és Wagner-kultusz élharcosa volt rövid budapesti működése idején. Wagner őt hívta meg 1876-ra, a Bayreuthi Ünnepi Játékok Házának felavatására, a teljes Nibelung gyűrűje bemutatására. Ezt megtehetette volna úgy is, mint a pesti Nemzeti Színház operaigazgatója és a Filharmóniai Társaság vezetője. Szabadságkérelmét azonban – melyet a 10 monumentális felvonásból álló Tetralógia megtanulására kért – felettesei megtagadták. Richter tehát lemondott pesti funkcióiról – amivel viszont megnyílt előtte a nagy nemzetközi karrier lehetősége. Hasonló módon üldözte el, másfél évtizeddel később, az Operaház európai minta-intézménnyé fejlesztő Gustav Mahlert is a dilettáns főúri intendatúra Budapestről. Mahler pesti működésének mindazonáltal maradt egy fényes dokumentuma: I. szimfóniájának ősbemutatója a Filharmóniai Társaság hangversenyén, a zeneszerző vezényletével.

Richter utóda a Filharmonikusok élén Erkel Ferenc négy muzsikus-fia közül a legfiatalabb, Erkel Sándor lett, kora legzseniálisabb karmestereinek egyike. Őt – Richterrel és Mahlerrel ellentétben – nem elüldözte, hanem erőszakkal itt marasztotta a főúri intendatúra, megakadályozva nemzetközi pályáját. Erkel Sándor jelentős Brahms-, Dvořák- és Goldmark-kultuszt kezdeményezett Budapesten, az említett mesterek idehívásával. Ő volt a karmestere Brahms B-dúr zongoraversenye ősbemutatójának, a zeneszerző szólista-közreműködésével. Erkel Sándor 1900-es halála után az ugyancsak kiváló Kerner István lett a Filharmonikusok vezetője. Ő vezényelte Bartók Kossuth-szimfóniájának bemutatóját.

1919-től gyakorlatilag 1944-ig, tehát 25 éven át, Dohnányi Ernő volt a Filharmonikusok elnök-karnagya. Ez a negyedszázad a Társaság nemzetközi rangra emelkedésének korszaka volt. Dohnányi korszerűsítette a repertoárt. A klasszikus-romantikus alapokat megtartotta, de bemutatta Budapesten legjelentősebb európai kortársait. Mindenek előtt a magyarokat: Bartókot, Kodályt, Weinert, saját műveit is. De műsorra tűzte fiatal magyarok alkotásait is. Gondja volt továbbá Stravinsky, Ravel, Hindemith személyes megjelenésére, és a nemzetközi előadóművész gárda legjobbainak bemutatására is.

Dohnányi és a Filharmóniai Társaság magyar ősbemutatói közül megemlíthető Bartók Táncszvitje és a Csodálatos mandarin-szvitje, hazai premierjei közül az I. zongoraverseny, a Cantata profana és a Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára. Kodály-ősbemutatói: a Psalmus hungaricus és a Galántai táncok. Első magyarországi Kodály-előadásai: a Marosszéki táncok és a Hány János-szvit.

Dohnányi 1944-ben elhagyta az országot, ahová hamis vádak miatt soha nem tért vissza. Filharmonikusai hívek maradtak hozzá és haláláig, 1960-ig nem választottak új elnök-karnagyot. 1960-ban Ferencsik Jánost választották erre a posztra. Őt Koródi András, Erich Bergel, majd Rico Sacconi követte.

Addigra a Társaság nem volt már egyedüli főszereplője a főváros szimfonikus koncertjeinek. Felnőtt mellé az Állami Hangversenyzenekar, a mai Nemzeti Filharmónia és megalakult a Rádiózenekar, mely különösen a kortársi zene megismertetésére specializálódott. Majd létrejött a Fesztiválzenekar is. Az operaházi tagokból verbuválódott filharmonikusokkal szemben az utóbb említett három együttes kizárólag koncert-muzsikálással foglalkozik. Ez jelentős erőfeszítésre készítette a Filharmóniai Társaságot: nagy kihívásnak kellett megfelelnie, hogy bebizonyítsa létjogosultságát. Szerencsére, a Filharmonikusok megtalálták önálló stílusukat és hangjukat. Mint Erkel Ferenc tette: műsorukat klasszikus és romantikus alapokra építik, ebben a világban azonban sok új felfedezésre vállalkoznak. És, óvatos adagolással, vállalják az újabb magyar szerzők népszerűsítését is, Szokolay-ig és Petrovits-ig.

Őszintén kívánom Magyarországnak másfél százada működő, tehát legnagyobb múltú zenei társaságának, hogy ebben a nemzeti és nemzetközi szellemben folytassa nevelő és gyönyörködtető tevékenységét a következő másfél évszázadban is.

Bónis Ferenc